Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць молодих істориків

2025,
Випуск 10(14)

УДК 94(477)(066)
Д72

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 8 від 20 березня 2025 р.)

Редакційна колегія:
Вєтров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;
Даниленко С. В. – кандидат історичних наук, доцент;
Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;
Мелещенко Т. В., кандидат історичних наук, професор;
Перепелюк О. М. – доктор філософії (історія та археологія), доцент;
Потильчак О. В. – доктор історичних наук, (відповідальний редактор і упорядник);
Руденко Н. В. – кандидат історичних наук, доцент;
Подобєд О. А.– доктор історичних наук, доцент.

Рецензенти:
О. П. Реєнт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;
О. О. Салата – доктор історичних наук професорка;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ: Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 10(14). 374 с. Електронне видання.

У збірнику публікуються матеріали пленарного та секційних засідань XIV Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс», що відбулася в УДУ імені Михайла Драгоманова 21 березня 2025 р.

У доповідях та повідомленнях учасників конференції висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

© Драгоманівські історичні студії, 2025
© Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2025

й соціальні права. З початку XVII ст. козацтво відіграло ключову роль у захисті православної віри, яка в умовах Берестейської унії та загрози асиміляції стала символом не тільки релігійної, а й національної ідентичності. Це яскраво проявилося в діях козаків проти ворогів православ'я та в їхніх зусиллях із відновлення церковної ієрархії.

Список використаних джерел та літератури

1. Абросимова С., 1993. Духовна культура запорожців: козацькі бібліотеки. Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Мат. Міжнар. наук.конф. 13-17 трав. 1991 р. У 3-х вип. Вип. 3. Київ. С. 36-40.
2. Апанович О., 1991. Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Дніпро. 333 с.
3. Плохій С., 2006. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика. 494 с.
4. Щербак В. Козацтво і православ'я. (http://litopys.org.ua/coss1/shch06.htm)
5. Яковенко Н., 2001. Реформа "грецької" церкви: унія, оновлення православ'я. Історія української культури: У 5 т. Київ. Т. 2. С. 505–530. (http://litopys.org.ua/istkult2/ikult235.htm)

УДК 930:323.27+136.423.3(477)«16»

Сергій ТИЦЬКИЙ
(м. Київ)

Українська революція середини XVII століття: причини, характер і рушійні сили (проблеми української історіографії)

Анотація: Комплексна і багатовимірна проблема Української революції середини XVII ст., у різних її формулюваннях і розумінням не тільки була однією з центральних і гострих проблем в українській історичній науці останніх майже 400 років, але й набула нової додаткової актуальності на в умовах сучасної російсько-української війни та пов'язаної з нею ідейно-політичної боротьби у загальноєвропейському просторі. В українській історіографії Української революції середини XVII століття чітко проглядаються шість етапів. Найбільш плідним і в той же час найбільш неоднозначним у науковому сенсі став саме останній, шостий етап, протягом якого закладені фундаментальні підвалини для остаточного наукового вирішення проблеми причин, характеру, рушійних сил, періодизації та хронологічних меж Української революції XVII ст.

Ключові слова: національно-визвольна війна, революція, українська історіографія, середина XVII ст.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток української історичної науки на її пострадянському етапі, окрім іншого, характеризується плюралізмом наукових методологій і результатів осмислення і переосмислення ключових для буття українства історичних процесів і рухів. Одним з найвизначальніших саморухів українського народу була соціально-політична трансформація середини XVII ст.,

основні фактори і характеристики якої дотепер різноманітно інтерпретуються українським істориками з надзвичайною енергією і наполегливістю у відстоюванні свої авторських бачень і вподобань. Відслідковуванню витоків цього різноманіття і з'ясуванню авторського внеску в пошук справжніх причин, рушійних сил і характеру цієї трансформації і присвячена доповідь.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії вивчення причин, рушійних сил і характеру українського радикального суспільно-політичного руху середини XVII ст. достатньо чітко окреслюються шість якісних етапів.

Перший етап (кінець XVII - початок XVIII ст.). Цей етап вже достатньої давно був означений українськими істориками як козацько-літописний. Найвидатнішими, з нині відомих нам, авторів цього етапу були Самовидець, Г.І. Грабянка та С.В. Величко.

Саме в літописі *Самовидця* подані ті класичні означення причин, рушійних сил, характеру і хронологічних рамок радикального українського руху XVII ст., які майже на два століття стали зразком для його розуміння і тлумачення для українських істориків. Причинами українського зриву він однозначно назвав гоніння на православ'я, утиски волі і прав козаків від поляків та непомірний визиск селянства євреями, а сам вибух руху означив як війну Хмельницького. Хронологічні межі війни під проводом Б. Хмельницького він визначив таким чином: початок – 1648 р., завершення – 1654 р. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння народного, Самовидець назвав «чоловіка одного, у которого одняли пасіку, которая всей землі Польськой начинила біди». При цьому автор вказав не тільки на експлуатацію рядового козацтва польським урядовцями (старостами і комісарами) та євреями торговцями і підприємцями, а й козацькими полковниками і реєстровою й запорізькою старшиною[22]. Варто відзначити, що авторська вказівка на здирництво козацької старших стосовно козацтва рядового зникає на довгий час з української історіографії (фактично до пізніх праць П. Куліша).

Загалом на першому етапі розвитку української історіографії Української революції середини XVII ст. революційні події були визначені як козацька війна українського народі при авангардній ролі козацтва в під проводом Б. Хмельницького проти польського панування і визиску, яка призвела до підупадання покозаченої України під сюзеренітет царя Олексія.

Другий етап (друга половина XVIII ст. – початок XIX ст.). На другому етапі розвитку української історіографії українського визвольного руху середини XVII ст. публікувалися історичні праці майже виключно загальноісторичного описово-компілятивного характеру, автори яких переважно уникали творчого аналізу доступної їм джерельної бази і обмежувалися конспективним викладом конкретних воєнно-політичних подій (Кониский Г., Бантыш-Каменский Д.Н., Маркевич Н.А., Ригельман А.И.).

Другий етап українських досліджень революційного руху українців середини XVII ст. практично не дав помітних позитивних зрушень у вивченні проблеми, за виключенням введення в обіг значного обсягу історичних документів.

Третій етап (друга половина XIX – початок XX ст.). Третій період розвитку української історіографії визвольної боротьби українства середини XVII ст. прийнято характеризувати як народофільський (народницький), представники якого переважно спиралися переважно на спадщину козацьких літописців і новітні філософсько-історичні ідеї та архівні матеріали, які були введені в науковий простір завдяки роботі регіональних археографічних комісій. Українські історики, дотичні до проблематики Хмельниччини, практично одностайно ідентифікували її як народне повстання за участі козацтва, селянства міщанства, при певній дотичності православного духовенства і частини шляхти при провідній ролі козацтва. Певна розбіжність між науковцями проглядається у визначенні хронологічних меж і періодів Хмельниччини (Аркас М.М., Антонович В.Б., Ефименко О. Я.). На цьому тлі суттєво виділялися П. О. Куліш та В. К. Липинський. Саме останній започаткував радикально нову історіографічну течію розуміння Хмельниччини як складного поєднання станової (соціальної) революції та національно-визвольного державотворчого повстання козаків і православної шляхти.

Бачення Хмельниччини *П. О. Кулішем* радикально трансформовувалися протягом 1840-х – 1880-х рр. Спочатку він вбачав причини її у надмірній експлуатації селян шляхтою та євреями-орендарями, а міщан і козаків – шляхтою і чиновництвом [13]. Згодом, у «Записках о Южной Руси», головними винуватцями Хмельниччини стають вже місцеві урядовці – чиновники, як головні експлуататори і гнобителі свободи в Україні, душителі почуття людської гідності українства [14]. Ще через чотири роки П. Куліш стверджував, що генераторами народного гніву були українські пани, католицьке й українське духовенство, а особливо козаки [15]. Нарешті у 1880-х рр. П. Куліш характеризує Хмельниччину як козацький бунт і козацько-панську усобицю 1647–1654 рр., а політичний режим в Речі Посполитій передня Хмельниччини як шляхетську диктатуру при безвладді короля. Головною рушійною силою повстання визнавав козацтво, соціально егоїстично налаштоване, а кількісно домінуючими - селян і міщан, при незначній участі дворянства [16]. Однак при цьому П. Куліш назвав козацькі думи про часи Хмельниччини «*революційними рапсодіями*» [16].

М. С. Грушевський в своїх книгах і статтях від кінця XIX ст. і до 1918 р., при відповідній нагоді, наголошував на загально визнаних у тодішній українській «народофільській» історіографії причинах руху і рушійних силах Хмельниччини. Визвольний рух українства характеризував як війну, яка переросла у повстання козацьке, потім у козацько-селянське і, нарешті, у народне, яке тривало протягом 1648–1657 рр. [8]. У томі дев'ятому «Історії України-Руси», виданому за радянської доби, він назвав Хмельниччину *революцією,* але без історико-теоретичного обґрунтування.

Найвизначніший внесок, недооцінений до сьогодення, в історіографію причин, рушійних сил та характеру революції середини XVII ст. зробив *В. К. Липинський* своєю працею 1911–1912 рр. «Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (Станіслав Михайло Кричевський)», присвячений першим двом рокам повстання під

проводом Б. Хмельницького. Вчений оцінив події середини XVII ст. як повстання українського народу 1648 –1649 р., як Велику українську революцію 1648 р. і як народну революцію, небачену за силою і розмахом у тодішній Європі [17]. При цьому в перші два роки вона розвивалася у двох автономних, але активно взаємодіючих рухах, а саме: козацькому повстанні під проводом Б. Хмельницького і соціальній революції. Повстання носило переважно національно-визвольний, державотворчий характер, а революція (селянська революція, соціальна революція) – антифеодальний, класово орієнтований, антидержавний, не орієнтований національно характер. Головною рушійною силою повстання вчений визначив українське козацтво, а головною рушійною силою соціальної революції – українське селянство. Активним і впливом учасником саме повстання, а не революції, він вважав українську православну шляхту. Соціальна революція вщухає після Зборівського миру [17].

Четвертий етап (1920-ті – 1930-ті рр.). В. К. Липинський у книзі «Україна на переломі» суттєво структурував і розвинув свою дуалістичну концепцію Хмельниччини. Причинами Великого українського повстання 1648 р. визнавалися 1) національно-релігійне гноблення на основі насадження уніатства, 2) гострі протиріччя між економічно інтенсивним дрібним і середнім козацьким і шляхецьким господарюванням та економічно екстенсивним магнатським, 3) воєнно-політичне безсилля польського уряду (Липинський, 1954: 18). Рушійними силами повстання: козацтво, православна шляхта, заможне міщанство і фанатичне православне духовенство з православною інтелігенцією, які використали соціальне невдоволення селянства. При цьому козацтво було ініціатором і головною генеруючої силою козацького повстання 1648 р., яке породило соціальну революцію [18]. З кінця 1648 р. козацьке повстання переростає в Козацьку революцію, після того як «внутрішня політика правлячої козацької верстви відносно інших класів української нації приймає національно-державний, а не козацько-класовий характер» [18]. З періодизацією у науковця залишалася певна неузгодженість. Він означив три періоди повстання: автономістський (до Переяслава), сепаратистський 1654-56 рр.(до Віленського перемир'я) та незалежницький (1656 – 1657 рр.), але при цьому наголосив, що Козацька революція тривала до ради у Переяславі.

Тим часом в радянській українській історіографії зусиллями М.І. Яворського активно формувалися українська радянська версія концепції Козацької революції середини XVII ст., а зусиллями В. Сухино-Хоменка – концепція Української буржуазної революції.

М.І. Яворський протягом 1923–1929 рр. встиг видати три праці, в яких з певними, відносно незначними змінами виклав авторський варіант концепції козацької революції. За версією 1922/23 р. Б. Хмельницький почав повстання – загальну козацьку революцію, яка призвела до Переяславського договору. При цьому до Зборівської угоди козацька революція перепліталася з селянською, а з 1650 р. продовжувалася як чисто козацька [33].

У «Нарисі історії України» (1929 р.) вчений дав розгорнуте бачення своєї концепції козацької революції. Причини революції він вбачав у монопольно-

паразитичному характері шляхетської диктатури, яка базувалася товарному фільварковому господарстві і придушувала існування більш ефективного козацького господарювання. Рушійні сили революції: реєстровці і запорожці, союзниками яких були посполиті селяни й міщани, духовенство, покозачена шляхта. Спираючись на них була сформована диктатура козацтва. За Яворським Велика козацька революція почалася 1648 р. пройшла три етапи: перший – до Зборівської угоди, яка призвела до виникнення дуалізму - козацького і селянського режимів з перевагою першого, другий – до Переяслава («етап роз'єднання бунтарів-союзників проти шляхетської диктатури»), третій - до Полтавської битви та кінця Мазепи (Гетьманщина) [33]. У публікаціях вченого проглядається спроба сформувати власну концепцію української революції середини XVII ст., на основі поєднання елементів концепції В. Липинського з епігон-марксистським тлумаченням історичного процесу.

Далі за М. Яворського у характеристиці революційних подій середини XVII ст. пішов *В. Сухино-Хоменко*, який вважав козацтво пролетаризованою верство суспільства, а події середини XVII ст. охарактеризував як Велику українську буржуазну революцію. При цьому такою станове козацьке повстання стало тільки з кінця 1648 р., після приїзду Б. Хмельницького до Києва. Революція тривала до 1680-х рр. [29].

М. Яворський та В. Сухино-Хоменко були репресовані на початку 1930-х рр., і разом з ним з українського радянського історичного простору зникає до кінця існування диктатури бюрократії радянського типу в Україні (1991 р.) і трактування українського радикального визвольного руку середини XVII ст. як козацької та буржуазної революцій.

З другої половини 1930-х років починає формуватися та утверджуватися в українському науково-історичному просторі концепція визвольної війни українського народу за приєднання України до Росії.

Так *М. Н. Петровський* у нарисі «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654 рр.)» наголосив, що український народ цілеспрямовано боровся за звільнення впід гніту шляхетської Польщі і стихійно прагнув до об'єднання з великим братнім єдинокровним російським народом для боротьби проти польської шляхти. Причини всенародної війни бачив у перманентному погіршенні становища селян, міщан, козаків, козацької старшини, дрібної української шляхти та у національно-релігійному гнобленні українства. Головною рушійною силою війни він означив селянство, як застосовувало типові форми селянської війни. Вчений виділяв у війні три етапи: I – війна 1648–1649 рр., II. –1650–1652 рр., III – 1653–1654 рр. [20].

П'ятий етап (1940-і – 1980-ті). Згідно з підрахунками Санцевича А. В. на 1984 р. радянська українська історіографія мала понад 300 публікацій про події в Україні середини XVII ст., а в наступні сім років до них додалося не менше ніж сто нових публікацій і дисертацій.

Після виходу з друку у 1953 р. першого тому колективної монографії «Історія Української РСР» під редакцією О. К. Касименка всі радянські українські

дослідники проблем визвольного руху середини XVII ст. вимушені були працювати в лещатах офіційної концепції визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., відповідно до якої головними рушійними силами війни визнавалися селянство і козацтво, головною метою яких було не створення власної держави і не повалення феодального суспільного ладу, а возз'єднання з «братнім» російським народом в одній державі. (М.І. Марченко, К.К. Шиян, В.О. Голобуцький, В.А. Смолій, 1991; В.С. Степанков, 1989, 1991 та інші).

І. П. Крип'якевич все ж наважився дещо авторизувати офіційну версію українського визвольного руху середини XVII ст. незначними доповненнями й уточненнями. Так, до причин війни вчений відніс 1) необмежену корпоративну владу шляхти, 2) деструктивну економічну політику шляхетських урядів стосовно торгівлі та промисловості. Окрім того, він натякнув на зародження нових виробничих відносин у надрах реліктового феодального ладу в Польщі (Крип'якевич, 1990: 14 - 33).

Діаспорна гілка повоєнної української історіографії була гідно представлена у повоєнний час працями О. П. Оглоблина та Н. Полонської-Василенко.

Н. Д. Полонська-Василенко в «Історії України» (том другий) певною мірою розвинула загальну ідею М. Грушевського про Хмельниччину як українську революцію, запропонувавши своє бачення її розвитку: перша спроба повстання Богдана Хмельницького → від козацького повстання до Визвольної війни → перетворення великої війни за незалежність на Революції, яка тривала приблизно до смерті Б. Хмельницького[21].

О. П. Оглоблин у праці «Українсько-московська угода 1654» писав про Велику Українську національно-визвольну революцію розпочалася у 1648 році [19], не розкриваючи причин і рушійних сил революції.

Шостий етап (від 1991 р. до сьогодення). Для сучасного етапу українських досліджень основних засад Української революції середини XVII ст. характерною особливістю, серед іншого, є виняткова толерантність представників різних напрямків наукового бачення проблеми (фактично в історіографічному просторі на паралельних курсах співіснують представники більше ніж чотирьох напрямків бачення проблем Української революції, винесених доповідачем на обговорення).

Під толерантним тиском авторів новітніх і модернізованих концепція українського визвольного руху середини XII ст. продовжують плідно працювати прихильники дещо оновленої концепції визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. та національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 р., становить своєрідну периферію наукового простору історіографії України середини XVII ст. Головною новацією прихильників цієї концепції стала відмова від тези про стремління українства до возз'єднання з «братнім» російським народом. (І.К. Рибалка, В. Маслак; В. Чуприна, З. Чуприна, В.С. Власов та інші.)

На наукових конференціях 1993 і 1996 років *В.Й. Борисенко* запропонував українській науковій спільноті власне авторське трактування суспільно-політичних подій середини XVII ст. в Україні (Борисенко, 1993). 1996 р. побачила світ його праця «Нарис історії України: З найдавніших час до XX ст.», в якій, серед іншого, обґрунтовувалася його концепція національно-визвольної революції

1648–1649 рр. Вчений визнавав за причини революції вважав посилення гніту селян і міщан, наступ на права козацтва, небажання надати козацькі права значній кількості покозачених селян і міщан, незахищеність православної шляхти від свавілля польських магнатів, переслідування православного духовенства й національно-релігійні утиски інших груп населення». Рушійними силами революції стали козацтво, селянство, українське міщанство, покозачена шляхта та православне духовенство. Революція тривала від січня – лютого 1648 р. до кінця 1648 р. Вчений вважав, що після завершення національно-визвольної революції в Україні продовжилася національно-визвольна війна проти шляхетської Польщі до укладення Слободищенського трактату у жовтні 1660 р. (Борисенко, 1996: 179, 234).

У виданні 1998 р. з'явилася вставка «Національно-визвольна революція 1648 р. мала виразні елементи революції буржуазної... З'явилася реальна можливість для переходу до буржуазного суспільства… Проте завоювання українського народу не були закріплені законодавчо.» (Борисенко, 1998: 192 – 193). Привертає увагу також таке судження вченого, виділене ним в тексті книги; «Після об'єднання України з Росією гетьманське управління взяло курс на практичну реалізацію виняткових прав і привілеїв шляхти. Паростки буржуазної безстановості не знаходили простору для розвитку». (Борисенко, 1998: 212). Треба додати також, що вчений використав і термін *«козацька революція*» [1].

Протягом 1997–2023 рр. в українському історіографічному просторі явно домінувала концепція Української національної революції 1648–1676 рр., започаткована і постійно вдосконалювана співавторами *В.С. Степанковим і В.А. Смолієм* [24].

Перша публікація, в якій наголошувалося на подіях середини XVII ст. в Україні як на *Українській національній революції*, з'явилися з 1992 р. в авторстві В.С. Степанкова (хоча ще у 1991 р. видає монографію про визвольну війну українського народу, як і його майбутній співавтор В. А. Смолій [23], в якій відповідні події характеризуються як визвольна війна). З того часу до сьогодення науковці опублікували десятки монографій і статей з різних аспектів цієї концепції, залишаючи фундаментальні засади їх авторської концепції визвольного руху українства середини XVII ст. без змін, а саме: 1) в середині століття український рух трансформувався в Українську національну революцію; 2) причинами революції стало перманентно зростаюче шляхетське економічне, соціальне, політичне, культурне і релігійне гноблення українського народу, яке поставило українство на межу соціо-етнічної катастрофи;, 3) рушійними силами революції були козацтво, селянство, міщанство, православне духовенство і частина української шляхти при авангардній ролі козацтва; 4) революція мала національний характер через всеукраїнскість рушійних сил і головну мету революціонерів – здобуття української національної державності; 5) революція тривала від 1648 р. до 1676 р. і пройшла в своєму розвитку 5 етапів: лютий 1648 – червень 1652р., другий – червень 1652р. – серпень 1657 р.), третій – серпень 1657 р. – червень 1663 р., четвертий – липень 1663 р. – червень 1668 р., п'ятий – червень 1668 р. – вересень 1676 р. [28].

Прихильниками цієї концепції Української революції середини XVII ст. задекларували себе такі авторитетні сучасні українські історики, як С.В. Кульчицький та А.Г. Солдатенко, а також такі відомі науковці і діячі вищої школи, як О.Д. Бойко.

Найбільш авторитетними і впливовим провідниками концепції Української козацької революції в пострадянському українському історіографічному просторі були і залишаються викладачі кафедри історії України Українського католицького університету у Львові, які в основному дотримуються концепції В. Липинського, та київська вчена *Н.М. Яковенко*, яка сформулювала власну концепцію революції, в якій найбільш авторські виглядає самобгрунтування передумов і причин революції (Яковенко, 2006: 244–285). Козацьку революцію вчена обмежує лютим 1648 – серпнем 1657 рр. [35]. Причин вчена не конкретизує, рушійних сил не акцентує, періодів не виділяє.

Наприкінці 1997 р. вийшла друком монографія *С.І. Тицького* «Всесвітня історія грошей, кредиту і банків» (рос. мовою), в якій, серед іншого, наголошувалося на тому, що протягом другого етапу Другої колонізації Дикого поля (від 1569 р. до 1647 р.) на теренах України, під впливом Європейської революції цін, чітко окреслилися два історично конкуруючих процеси товаризації господарського життя, а саме: 1) консервативно-реакційний, на основі поширення фільварків як товарно орієнтованих шляхетських маєтків переважаючим використанням відробіткової форми експлуатації селян-кріпаків, 2) стихійно буржуазний, на основі функціонування товарних господарств вільних приватних власників з використанням вільнонайманої праці. Носіями першого з них були переважно польська шляхта і католицьке духовенство, носіями другого – українське козацтво та єврейство. Протиборство між носіями цих тенденцій і стало однією з двох головних передумов і причин Української революції середини XVII ст. Другою головною причиною революції стала нездатність і небажання польського королівського уряду зняти політичні і правові перепони на шляху збуржуазнення українського суспільства. На основі констатації цих історичних процесів автор визначав соціально-економічні і політичні події 1648–1654 рр. в Україні як Українську буржуазну революцію.

Ближче до 2008 року автор конкретизував своє бачення Української революції середини XVII ст. Перш за все, ним було враховано етнонаціональні зміни в Україні які сприяли до прискореної трансформації української народності в українську націю аграрного типу. Саме завдяки цьому Українська буржуазна революція середини XVII ст. набула національно-визвольного забарвлення, що зробило її надзвичайно своєрідним аналогом її попередниці – Нідерландської буржуазної революції. Рушійними силами Української буржуазної революції з національно-визвольним забарвленням були українське козацтво, селянство українське міщанство, частина шляхти та православне духовенство. При цьому козацтво залишалося провідною рушійною силою на всіх етапах революції, а внесок інших рушійних сил (особливо селянства) був різним на різних її етапах. Революція тривала від початку 1648 р. до квітня – травня 1654 р. і завершилася встановленням попервах формального протекторату феодально-кріпацької

Московської держави над козацькою Україною, пройшовши в своєму розвитку вісім етапів: січень – червень 1648 р., липень – листопад 1648 р., грудень 1648 – червень 1649 р., липень – листопад 1649 р., грудень 1649 р. – лютий 1651 р., лютий – грудень 1651 р., січень 1652 р. – жовтень 1653 р., жовтень 1653 р. – квітень 1654 р. Цей комплекс характерних особливостей найбільш яскраво відображає вигляд гетьманського храму, котрий цілком відповідає бароковій традиції.

Висновки. 1. Українська історіографічна традиція вивчення українського визвольного руху середини XVII ст. нараховує вже майже 400 років, протягом яких перебувала в постійному розвитку (за виключенням відносно нетривалого періоду відносної стагнації у першій половині XIX ст.).

2. У пострадянському історіографічному просторі творчо співіснують представники чотирьох основних концепції: визвольної (національно-визвольної) війни, української національної революції, Козацької революції та Української буржуазної революції середини XVII ст.

3. Серед найбільш спірних питань залишаються питання про передумови і причини революції, її характер, тривалість та періодизацію.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко В.Й., 1993. Початок війни чи революція? (До постановки проблеми). Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Третіх Всеукраїнський читань. Київ-Черкаси, 1993, 47-50.

2. Борисенко В.Й., 1996. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. Київ: Либідь, 600.

3. Борисенко В.Й., 1998. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. 2-е вид. Київ: Либідь, 616.

4. Велика історія України. 1948. Львів - Вінніпег: видання Івана Тиктора. 990.

5. Величко С.В., 2020. «Літопис». Київ: Видавництво «КЛІО». 1016.

6. Грабянка Г.І., 1992. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Т-во «Знання» України. 192.

7. Грушевський М.С., 1990. Ілюстрована історія України (з додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919). Нью Йорк: Накладом Ради Оборони і допомоги України, Україн. конгресового комітету Америки, 1990. 559.

8. Грушевский М.С., 1906. Очерк истории украинского народа. 2-е изд. С.-Петербург: т-во «Общественная польза». 517.

9. Грушевський М.С., 1997. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка. Т. 5, 1994. 694. Т. 6:, 1995. 670. Т. 7, 1995. 638. Т. 8:, 1995. 856. Т. 9, кн. 1., 1996. 880. Т. 9, кн. 2, 1997. 870 – 1630.

10. Історія Української РСР. 1953. Київ: Вид-во АН УРСР. Т. 1. 784.

11. Крип'якевич І. (Холмський І.), 1949. Історія України. Нью-Йорк; Мюнхен: накладом Наукового Товариства ім. Шевченка; Blomberg: printed by Ukrainian Printingshop «Sahrawa» 370.

12. Крип'якевич І., 1990. Богдан Хмельницький. 2-е вид. Львів: Світ, 1990. 408.

13. Куліш П.О., 1846. Повесть об украинський народе. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук. 70.

14. Куліш П.О., 1857. Записки о Южной Руси. Т. 2. С.-Петербург: Издал П. Кулиш. 355.

15. Куліш П.О., 1861. Хмельнищина : Историчнє оповідання. Петербург: Друкарня П. А. Куліша. 128.

16. Куліш П.О., 1888. Отпадение Малороссии от Польши. (1340-1654). Москва: Унив. тип. Т. 2. 399.

17. Липинський В.К. 1980. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (Станіслав Михайло Кричевський). Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 2: Філадельфія, Пенсильванія, Східньо-Европейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського. 706.

18. Липинський В.К., 1954. Україна на переломі 1657-1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім століттю. Вид. 2-ге. Нью-Йорк: Булава. 304.

19. Оглоблин О.П., 1954. Українсько-московська угода 1654. Нью-Йорк; Торонто: Вид-во Організації оборони чотирьох свобід України - Ліги визволення України. 101.

20. Петровський М.Н., 1940. Нариси з історії України. Вип. 4: Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654). Київ: Вид-во Академії наук УРСР. 270.

21. Полонська-Василенко Н.Д., 1976. Історія України. Т. 2 (від половини XVII сторіччя до 1923 року). Мюнхен: Вільний український університет, Українське видавництво. 559.

22. Самовидець, 1971. Літопис Самовидця. Київ: Наукова думка. 175.

23. Смолій В.А., 1991. Традиції визвольної війни 1648—1654 рр. в антифеодальній боротьбі на Україні (друга половина XVII—XVIII ст.). Український історичний журнал. 1. 13-23.

24. Смолій В.А., Степанков В.С. 1992. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. Київ: Ін-т історії України АН України. 43.

25. Смолій В.А., Степанков В.С. 1999. Українська національна революція середини XVIIст.: проблеми, пошуки, рішення. Київ: Ін-т історії України НАН України. 107.

26. Смолій В., Степанков В., 2019. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проекції. Київ: Інститут історії України НАН України. 374.

27. Степанков В.С., 1991 Антифеодальна боротьба у роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654). Львів: Світ, 195.

28. Степанков В.С., 2010. Національна революція 1648–1676. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Київ: В-во «Наукова думка». 270 – 279.

29. Сухино-Хоменко В., 1929. Одміни й банкрутство українського націоналізму. Історикопубліцистичні нариси. Харків.

30. Тицький С.І., 1997. Всемирная история денег, кредита и банков. Киев; Хрещатик. 836.

31. Шиян К.К., 1954. Селянство – основна і вирішальна сила визвольної війни українського народу (1648–1654 рр.). Київ: 105.

32. Яворницький Д.І., 1990. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Київ: Наукова думка. Т. 2. 566.

33. Яворський М.І., 1923. Нарис українсько-руської історії. Харків: Держвидав України. 132.

34. Яворський М.І., 1928. Історія України в стислому нарисі. Харків: Держвидав України. 173.

35. Яковенко Н.М., 2006. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-є вид. Київ: Критика. 584.